

שרשרת הדורות

השקפת העולם השמרנית גורסת כי לעבר ישנו משקל נכבד הן ביחס להווה הן ביחס לעתיד. דיון במשמעות המחקר ההיסטורי בעקבות אדמונד ברק, וינסטון צ'רצ'יל וז'ק ברז'ון

הרומן 'ארבעים הימים של מוסה דאג' (1933), פרי עטו של הסופר היהודי-גרמני פרנץ ורפל, מתאר את מאבקה הנואש של קבוצה מבני העם הארמני בטורקים שביקשו להשמידם בימי מלחמת העולם הראשונה. פנים רבות ליצירה זו, מהחשובות בתולדות הספרות, אך נדמה שאת עיקר תשומת הלב של הקורא מושך הגיבור הראשי גבריאל באגראדיאן.

עשהאל אבלמן

הלה נולד למשפחה ארמנית עשירה, אך בנעוריו היגר לפריז, נשא שם אישה צרפתייה וממנה נולד לו בן. עושר המשפחה אפשר לגבריאל חיי נוחות במקום מושבו החדש; הוא הקדיש

את חייו להגות ולאומנות והפך ל"הוגה דעות", "אדם החי במופשט, אדם כשלעצמו".¹

כאשר פרצה מלחמת העולם שבו גבריאל, רעייתו ובנו אל כפר אבותיו על מנת לחמוק מאימת הגרמנים; אולם שם נלכדו ברשת המזימה הטורקית הרצחנית. במהלך פרקי הספר שב גבריאל ומגלה את זהותו הארמנית עד שהוא הופך לחלוץ ומנהיג לבני עמו במאבק.

המערכה הלאומית שמנהיג גבריאל מובילה אותו לבירור זהותו הפנימית; במקביל הוא הולך ומעמיק את קשרו הנפשי עם בנו, שחונן כצרפתי וכאזרח העולם. ככל שמחריף מצבם של הארמנים, הולך הבן ונעשה חלק מאחיו הארמנים מבחינה חיצונית ונפשית.

באחד מרגעי המפגש המחודשים בין האב לבן, שבמהלכו הם מתבוננים עמוקות זה בזה, מבהיר הסופר כי על פי התרבות הארמנית העתיקה, מבטו של הבן אל הדורות הקודמים משול לראיית פני אלוהים, משום שהדורות הקודמים אינם אלא "החוליה האחרונה בשרשרת הדורות הבלתי ניתקת הקושרת אותנו עם אדם הראשון, ועל כן – עם יסוד הבריאה". מצד שני, גם מבטו של האב אל הדורות הבאים הוא ראיית פני אלוהים, שהרי זוהי "החוליה הבאה, הקושרת את האדם עם יום הדין, עם קץ כל הדברים ועם הגאולה".²

*

הדברים הללו, על הקשר בין הדורות ועל הצורך לחיות מתוך יחס עמוק להיסטוריה כדי להתמודד עם ההווה ולהיות נכון לעתיד, הם אבני היסוד בהגותו של המלומד אדמונד ברק.

למעשה ניתן לטעון שיסוד כל המחלוקות שבין ברק ליריבו הגדול תומס פיין, המחלוקות

ד"ר עשהאל אבלמן הוא ראש החוג להיסטוריה במכללת הרצוג.

שהולידו את מלחמת הדעות בין ה'ימין' וה'שמאל', "נובעות כולן מאי-הסכמה על סמכותו של העבר בחיים הפוליטיים".³ ברק טען כי לעבר ישנו משקל נכבד בחיי ההווה, וטענה זו היא שעיצבה את יחסו העוין לשכלתנות התאורטית של ה'פילוסופים', אלה שלדעתו הולידו את המהפכה הצרפתית.

על פי המלומד האנגלי הרברט בטרפילד, ברק הבין כי

לאנגלים היה ניסיון של מהפכה, כשהוציאו להורג את מלכם במאה ה-17, אך מאז חזרו בתשובה, ובעשורים האחרונים של אותה מאה עצמה נתגלו להם המידות הטובות של רציפות, הסכנות שבמיגור שלטון חוזר ונשנה, היתרונות שבקדמה מודרנית והחכמה שבמדיניות של פשרה. ההשקפות ההיסטוריות, שהיו קשורות ב'משפט המקובל', יצרו בקרב האנגלים יחס של כבוד לתקדים ושאיפה חזקה לקדם את עניין החירות מתוך שמירה על קשר לעבר. הניגוד בין מושגי החירות של האנגלים והצרפתים אחר 1789 עורר שאלות יסודיות בנוגע למהותה של ההיסטוריה.⁴

להבנתו, תפיסת הרציפות ההיסטורית שבה דגל ברק הובילה לריאקציה מחשבתית ושמרנות מדינית מצד אחד, ומצד שני הייתה הבסיס לתנועה ההיסטורית הידועה בשם 'רומנטיקה'.

לתנועה הרומנטית פנים רבות, שונות ומשונות. אחת החשובות שבהן היא הפנייה לעבר והרצון לדון בו כסיפור חי; זהו אידיאל השונה במובנים רבים מן האידיאל שלפיו המחקר ההיסטורי הוא ייעוד נעלה העומד כתכלית בפני עצמה. העבר, סוברים בעלי הלך הנפש הרומנטי, הוא דבר שניתן להחיותו ואף ללמוד ממנו מסקנות מועילות.

גישה זו הייתה נחלתו של וינסטון צ'רצ'יל, שלצד היותו מדינאי, איש צבא ועיתונאי, עסק בכתביה היסטורית (ובעקבותיה אף זכה בפרס נובל לספרות). כך כתב עליו ישעיהו ברלין: "אב המושג השליט אצל צ'רצ'יל, העיקרון המארגן, המרכזי והיחיד של עולמו המוסרי והאינטלקטואלי, הוא דמיון היסטורי עז ומקיף עד כדי כך שהוא אוצר את ההווה כולו ואת העתיד וכולו במסגרת של עבר עשיר וססגוני".⁵

הנה הדברים המאלפים שכתב צ'רצ'יל בהקדמתו ל'היסטוריה של העמים דוברי האנגלית', החיבור שפרסם אחר מלחמת העולם השנייה:

רק עתה, כיוון ששקטו הדברים, מביא אני לפני הציבור 'היסטוריה של העמים דוברי האנגלית'. אם לפנים היה בה צורך, ודאי שלא עבר צורך זה ולא נתבטל. בפעם השנייה בתוך מאת שנים זו עמדו הקיסרות הבריטית וארצות הברית יחדיו נוכח אימיה של מלחמה בקנה המידה הגדול ביותר שנודע בקרב בני האדם, ומאז חדלו ירי התותחים ונפץ הפצצות עומדים אנו יותר ויותר על חובתנו המשותפת כלפי המין האנושי. הלשון, החוק, והתהליכים שהביאונו לעולם כבר היה בהם משום יסוד יחיד במינו לליכוד השורות ולהתוויית מתואמת. בתחילה סבור הייתי שאחדות כזאת אפשר מאוד שתשפיע השפעה ניכרת על גורל העולם. ודאי הדבר כי איני חש שהצורך בכך נתמעט באיזו מידה שהיא בעשרים השנים שעברו מאז...

אין ספק זה מבקש להתחרות ביצירותיהם של היסטוריונים שמלאכתם בכך. יותר מכך הוא מתכוון להעלות השקפה אישית על ההתפתחות שהודות לה הגיעו העמים דוברי-אנגלית ברחבי העולם כולו אל המיוחד שבמעמדם ובאופיים. כותב אני על אותם הדברים בעברנו הנראים לי בעלי חשיבות ואני עושה זאת כאיש משולל ניסיון מה במאורעות היסטוריים מסעירים בימינו אנו...

כל אומה או קבוצת אומות, יש לה סיפור מעשה משלה לספרו. ידיעת המסות והלבטים צורך היא לכל החפצים להבין את הבעיות, הסכנות, המבחנים והאפשרויות העומדים בפנינו כיום... מתוך התקווה שהעיון במסות ובמצוקות של אבות אבותינו עשוי לא רק לחזק ולבצר את העמים דוברי האנגלית של ימינו, אלא גם למלא איזה תפקיד קטן באיחוד העולם כולו, הריני מגיש את פרשת הקורות הזאת...⁶

באופן עקרוני ביקש צ'רצ'יל לכתוב היסטוריה מקיפה ומשובחת של העמים דוברי האנגלית, אך נוסף על כך מעשה הכתיבה שירת בעבורו השקפה אישית שבהטמעתה ראה חשיבות מוסרית – לאומית ועולמית.

במהלך מאות השנים שחלפו מזמנו של ברק עד ימינו של צ'רצ'יל פעלו דמויות נוספות ורבות בעולם המעשה והמחשבה שביטאו את אותה נטייה: ראיית העבר כדבר-מה אהוב העשוי לשמש מורה דרך בהווה, והתבוננות באירועי העבר – ביצירות, אישים ומעשים בעלי חשיבות קיומית שניתן להפיק מהם לקח מעשי ועמוק בעבור ההווה.

*

'משחר לדקדנס' – זהו השם שהעניק ההיסטוריון ז'ק ברז'ון לספרו רחב היריעה המתאר את תולדות התרבות המערבית משנת 1500 ועד דורנו; ואכן, על פי תפיסתו של מלומד דגול זה, התרבות המערבית בת זמננו סובלת מכמה חוליים עמוקים העשויים להוליך אותה לשקיעה ולאבדון.⁷ מרכיבים רבים הקיימים בתוככי התרבות המערבית בת זמננו מובילים לשקיעה זו; נזכיר כאן כמה מהבולטים שבהם.

א. תרבות-הנגד שכשמה כן היא: עמידה נגד המבנה החברתי והתרבותי שממנו הגיחה לאוויר העולם. תרבות זו הגיעה לשיא בשלותה בשנות השישים, וכאז כן היום היא הבסיס התרבותי של המגמה הפוליטית המתאמצת לגלות צורות חדשות של קהילה, דפוסיים חדשים של משפחה, מוסכמות מיניות חדשות, צורות חדשות של מחיה, מבנים אסתטיים חדשים וזהויות אישיות חדשות.

ב. הביקורת והלעג לערכי הבורגנות שבעבר נקראו 'סגולות' או 'מידות טובות': עבודה, הסכנות, מתינות, יכולת הבלגה ומשמעת עצמית. תחת כל הערכים הללו, שהביאו בעבר יציבות ומוסר לחברה, מורגשים כיום (במיוחד בארצות הברית) 'ערכים' כגון: התמוטטות המשפחה, אובדן הסמכות ההורית, וסדקים וקרעים במרקם החברתי.

ג. פעילותם של אינטלקטואלים 'חתרניים' או צעירים רדיקליים התומכים ב'מרחבים בטוחים' ומקצינים את תחומו של שיח ה'פוליטיקלי קורקט'. הללו חותרים תחת קיומה של תרבות חופשית המאפשרת את עצם העברת הביקורת שאותה הם משמיעים.

ד. המדיום והמסר של תוכניות הריאליטי, שכביכול מטיפים לאינדיבידואליזם ספונטני אך למעשה בנויים – מהמסד עד הטפחות – מרוח של קונפורמיות מובהקת ומהממד הטוטליטרי שבמציצנות.

ה. מסרים שתמציתם: 'החיים קצרים; אין מאיתנו כל ציפייה; אנו ציננים ומפוכחים; והכול ממילא רב-תרבותי, נרטיבי, יחסי, שלא לומר שקרי. הבה לא נזיק זה לזה ונבלה ככל הניתן בטרם נחדל'.

האם אבחנתו של ז'אק ברזון נכונה? האם התרבות המערבית אכן צועדת ישירות אלי שקיעתה? האם יש מורה דרך כלשהו שביכולתו להציע דרכים אחרות? ברזון עצמו הציע תשובה; בעמודים האחרונים של ספרו הוא הביע תקווה שיום יבוא ושלל המגמות המובילות לשקיעה יטילו שעמום ואי נחת כה כבדים על הבריות, עד שלפחות חלקם יתחילו להתעניין בעבר ולשאול את עצמם: מהיכן צמחה תרבותם? מה העניק לה את כוחה? אילו ממדים חיוביים, מרשימים ומעוררי השראה היו בה? כדי לענות על שאלות אלו, קיווה ההיסטוריון, יפנו השואלים אל ההיסטוריה שתהיה בעבורם מורת דרך; או אז יתברר שהעיסוק בהיסטוריה אינו רק ייעוד מדעי אלא עבודה חינוכית הרת גורל.

השקפה מעין זו גורסת אפוא שבכוחה של ההיסטוריה לתאר את צורות החיים, המסורות, ההוגים והספרים שעיצבו את פני החברה, ומתוך כך לעודד את המתעניינים בהיסטוריה להכיר ולהבין – ולא פעם גם להעריך – את כל מה ששיפר אי פעם את מצבו של המין האנושי. ההיסטוריה מציעה גלריה עצומה של הוגים, סופרים, משוררים ופילוסופים – ולעיתים גם מנהיגים פוליטיים – שהותירו לדורות אחריהם מורשת בדמות צורות חיים מוסריות; ההיסטוריה מלמדת על דמויות הוד שהפנו את תשומת הלב לתחושת ייעוד, לאפשרות של התנהגות אצילית, והורו את הצורך בדבר פיתוח רגש של חובה אצל היחיד בכל הנוגע ליחסו לעצמו, לחברה שבה הוא חי ואף לעם שאליו הוא משתייך. לא עוד אלא שההיסטוריה עשויה לשמש גם כמעין שופט המחייב את מי שבחרו ברע ומצדיק את מי שבחרו בטוב.

ועוד תרומה אפשרית אחת יש להיסטוריה. בזכות יכולתה להראות עד כמה מורכב הוא העולם ועד כמה סבוך הוא הקיום האנושי, בכוחה לנפץ את היומרה האנושית לבנות מערכות רעיוניות יודעות כול; רב כוחה בהרחקת האדם מהשקפות אידאולוגיות צרות אופקים, נוקשות, דוגמטיות ונטולות הומור. אכן, ההיסטוריה אינה מאפשרת לדעת בדיוק כיצד לפעול בהווה, אך היא בהחלט עשויה לפתוח פתח להבנת כשלי העבר.

*

התחלנו את דברינו במבט ההדדי שבין אבות ובנים, הקושר בין יסוד הבריאה לבין אחרית כל הדברים; המשכנו בחשיבות שהעניקו הוגים להיסטוריה ועמדנו על הממד הרומנטי שבחקר ההיסטוריה, ממד החורג לחלוטין מראיית חקר ההיסטוריה כייעוד מדעי גרידא; לבסוף ראינו כיצד יכולה ההיסטוריה לתפקד כמורת דרך בעבור תרבות השרויה במשבר. כל אלו מצטרפים יחד לנקודת מבט המשמשת מרכיב מרכזי ב'חשיבה שמרנית'.

-
1. פרנץ ורפל, ארבעים הימים של מוסה דאג, מגרמנית: צבי ארד, תל אביב: עם עובד, תשס"ג, עמ' 9.
 2. שם, עמ' 15.
 3. יובל לוי, הפולמוס הגדול: כיצד החלה מלחמת הרעיונות בין הימין לשמאל, מאנגלית: אביעד שטיר, ירושלים: שלם, תשע"ח, עמ' 8.
 4. הרברט בטרפילד, 'היסטוריוגרפיה', אנציקלופדיה עברית, יד, טורים 296–298.
 5. ישעיהו ברלין, רשמים אישיים, תל אביב: עם עובד, תשנ"ג, עמ' 38.
 6. וינסטון צ'רצ'יל, היסטוריה של העמים דוברי האנגלית, א–ד, מאנגלית: אהרן אמיר, תל אביב: עם הספר, תשכ"ג; א, עמ' 13–23.
 7. *From Dawn to Decadence: 1500 to the Present- 500 Years of Western Cultural Life.*